

UNEB UACE KISWAHILI 2018

FASIHI YA KISWAHILI (RIWAYA) KARATASI YA TATU

SEHEMU A

1. AYI KWEI ARMAH: *Wema Hawajazaliwa*

Koomson alikuwa amekaa juu ya kitanda kilichoko nyuma ya pazia. Hajijui kwa hofu! Anaona kwamba kukitamkwa neon moja tubasi uhai wake umefikia siku yake ya mwisho. Alikuwa amevva suti ya sufi ambayo ni nyeusinyeusi, shati jeupe lililotakata weupe wake, na tai nyeusi. Juu ya pua yake kulikuwa na vitone vilivyoonyesha kama vitakavyokuwa vikubwa na kudondoka baada ya dakika chache tu. Lakini havikudondoka. Kwa dakika Fulani hivi, Koomson alikaa bila ya hata kutukuta; alitulia tuli kama mtu anayeiuwa kuwa ni muhimu sana kwake kutoteteleka hata kidogo. Koomson akayainua macho yake taratibu kama ambaye hataki aonekane na watuwasioonekana lakini walioko hapo hapo, kasha akamwangalila Yule bwana. Yule bwana hakuweza kuufahamu mtazamo wa Koomson kwa vile tabia ya Koosom ilikuwa imebadilika kabisa. Mara Koomson akawa anaashiria upesi upesi – mwanzo akaelekeza kidole kwenye taa, kasha akaelekeza kwenye dirisha lililo wazi. Hofu aliyonayo ikatokeza katika kila kiungo cha mwili wake.

Yule bwana akazifahamu hizo ishara. Akaizima taa. Kisha akasogea dirishani, akalifunga. Akamngojea Koomson aseme, lakini hakusema kitu isipokuwa pumzi zilikuwa zikimpanda na kumshuka, hofu zimemshika, tumbo linamnguruma, na mashuzi yanamtoka. Chumba kikawa hakikaliki. Macho yake yalipokwisha kulizoea giza, akaiona macho ya Koomson yanayong'aa kati ya uso wake mweusi. Macho yake Koomson yalikuwa bado yanaangalia upande liliko dirisha, ingawa kila asikiapo sauti yoyote alikuwa upesi akiangalia upande wa mlango. Baadaya muda, weupe wa shati la Koomson ulidhihirikatena.

Kuna wakati mmoja Yule bwana alimwona Koomson akiliangalia shati lake mwenyewe, kama hatari. Huko kumwona huyo mitu was Chama kuwa leo yuko hapo kwake, na akawa anaogopa kuwa kila dakika ipitayo itakuwa ndiyo ya mwisho wa maisha yake, kulimkumbusha Yule bwana ile siku ye ye na Oyo walipokwenda nyumbani kwa Koomson. Akkifananiha siku ile siku ile na siku ya leo, Yule bwana akaona kuwa kuna tofauti kubwa hasa kule kujiamini alikokuwa napk katika hizo siku zilizopita. Itakuwa ni makosa, tena makosa makubwa kufikiri kama alivyokuwa akifikiri kwamba haya mabadiliko hayawezhi kuleta kitu chocchote kipyta katika maisjaya taifa lenyewe, labda hakuna kipyta kitakachotukia. Hawa wapya walioshika serikali sasa, watayatumia madaraka yao kuiba mali ya nchi na kuyatumia kwa maslaha ya nafsi zao. Hilo, bila ya shaka, ndilo linalotarajiwa kuwa. Hawa wapya watayatumia madaraka ya nchi wawatese wale wanaume na wanawake wasiotuma lugha ya kuwadanganya hao wahika madaraka wapya. Hakutakuwa na tofauti yoyote. Hayo yatakuwa ni mfululizo wa mtindo wa maisha ya Ghana.

Maswali:

- a) Liweke dondo hili katika mutktadha wike
- b) Eleza mabadiliko yanayotokea katia dondo hili
- ch) Changanua maudhui yanayojitokeza katika dondo hili.
- d) Fafanua sifa zake Koomson vile zinanyodhihirika katika dondo
- e) Changanua mafunzo yanayopatikana katika dondo.

2. EMMANUEL MBOGO: *Vipuli vyta Figo*

Chacha alimsindikiza Alice kwa macho ya uchu akimmezea mate. ‘Afadhali nioe kuliko kuendelea na ukapera huu,’ fikira zilimpita kichwani mwake, zikayeyuka hewani. Katika suala hili la kuoa, Chacha alikatishwa tama na utamaduni wa kwao uliomtaka mwoaji aliye mahari ng’ombe chungu nzima kabla ya kumpata mke.

Uwezo kama huo hakuwa nao yeye wala wazazi wake. Lakini Licha ya hayo yote bado wazazi wake walisisitiza kuwa akitaka kuoa lazima arudi atafute mchumba wakabila lake. ‘Wacha tu; mimi dawa ya wazee wale naijua,’ aliwaza. ‘Nitaoa motto mzuri wa humu humu jijini, nizae naye motto mmoja au wawili kasha nifunge safarikwenda nyumbani. Hakuna mzazi anayechukia wajukuu wake...’

Kule jikoni Alice aliinjika sufuria ya chai akaiacha ichemke. Kisha tena, katika figa jingine la jiko lile la umeme akabandika maji ya kuchemshia mayai.

“Habari za asubuhi?” aliamkuu Angela.

Alice aligeuka akitabasamu na kujibu, “Nzuri, Angela. Mbona umeamka **mape**ma leo?”

“Aa, sijui, sina usingizi,” alisema Angela na kukaa kwenye stuli pembedi kidogo karibu na friji. “Leo usingizi wangu haukuwa mzuri; naota ndoto mbaya mbaya tu.” Alipiga mwayo, “Mama kaamka?”

“Bado! alijibu Alice, “nimewasha umeme muda mrefu, nadhani maji yamepata moto, unaweza kwenda kuoga...”

Angela alisimana, “Hivi baba aliruda jana? Maana Sikulisikia gari lake.”

“Hata mimi sikulisikia.”

“Mlinzi anasemaje?”

“Anasemahakurudi.”

“Aa, baba naye bwana!” Alilamika Angela, bintiye Dkt Matoga aliyekuwa amerudi likizo toka Ughaibuni ambako alikuwa anasomea shahada ya pili katika utaalamu wa kompyuta. Huuulikuwa mwaka wake wa pili nab ado mwaka mmoja ulikuwa unamsubiri. **Angela** alikuwa motto wa pili wa Dkt. Matoga. Wa kwanza alikuwa mvulana – Bruno. Bruno, badda ya **kumaliza mafunzo** ya shahada ya uhandisi – umeme, alifanya kazi kwa muda pale jijini Daluta. Kisha tena kwa msaada wa hadhi ya babke Waziri wa Afya, Bruno alipandishwa cheo na sasa alikuwa huko jimbo la kaskazini kama Mhandisi Mkuu wa Mkoa huo. Bruno alikuwa tayari ameo na ana watoto wawili – Janet na Rose.

Maswali:

- a) Liweke dondo hili katika muktadha wake
- b) Jadili maudhui yanayodhihirika katika dondo hili
- ch) Fafanua mafunzo yanayopatikana katika dondo.
- d) Tambua na ueleze semi zilizotumiwa katika dondo hili
- e) Jadili jinsi Dkt Matoga anavyoathirika kutokana na sifa zake kama zinavyoolezwa katika dondo.

SEHEMU B

CHINUA ACHEBE: *Mwakilishi wa Watu*

3.a) Ukirojelea riwaya ya *Mwakilishi wa Watu*, fafanua madhara ya kisiasayaliyowaangukia viongozi wa chama cha upinzani cha *Common People's Convention (CPC)* na *Peoples' Organisation Party (POP)*.

b) Vyama vyta kisiasa katika jamii yako vinapata matatizo yaoi katika kutekeleza malengo yao?

4.a) “Mteni nanga anaonyesha mfano mbaya wa viongozi.” Thibitisha ukweli wa dai hili kwa kutoa mifano katika riwaya, *Mwakilishi wa Watu*

b) Ungekuwa mwanasiasa, ungefanya nini ili kuridhisha mahitaji ya watu wako?

MWENDA MBATAIAH : *Msuru wa Usaliti*

5.a) Ukitoa mifano katika riwaya, *Msuru wa Usaliti*, fafanua sababu zilizochangia uundaji wa chama cha upinzani cha Umoja wa Wazalendo wa Taifa (UWATA)

b) Eleza umuhimu wa vyama vyta upinzani katika serikali za nchi zinazoendelea.

6. Kwa kutumia mifano mwafaka, fafanna vile mwandishi anavyomsawiri mwanamke katika riwaya, *Msururu wa Usaliti*

SEHEMU CH

MUHAMED S. MOHAMED: *Nyota ya Rehema*

7. Ukiprejelea riwaya, *Nyota ya Rehema*, jadili namna mwanamke alivyosawiriwa.

8. Tambua na ueleze mbinu za kisanaa msanii alizotumia kuwasilisha uiumbe wake katika riwaya, *Nyota ya Rehema*

SAID A MOHAMED: *Dunia Yao*

9. a) Eleza tabia za Mtima kama zinavyowasilishwa katika riwaya *Dunia Yao* na Said A. Mohamed.

b) Jadili jinsi familia ya Ndi inavyotengana

10. Jadili ufundi wa kisanii mwandishi anaotumia kwendeleza riwaya, *Dunia Yao*.

SEHEMU D

KEN WALIBORA: *Ndoto ya Almasi*

11. a) Ukitumia mifano kutoka riwaya, *Ndoto ya Almasi*, fafanua dhamira ya mwandishi kwa wasomaji wake.

b) Changanua mafunzo yanayopatikana katika riwaya, *Ndoto ya Almasi*

12. Eleza hali ya mazingira anayokabiliana nayo Almasi anapotoka gerezani na uonyeshe anayofanya ili kuyabadlisha.

SAID A. MOHAMED: *Nyuso za Mwanamke*

13. "Utamaduni ndiyo maudhini ya pekee katika riwaya, *Nyuso zza mwanamke*." Jadili.

14. Jadili sifa za wahusika wafuatao katika riwaya, *Nyuso zza mwanamke* na Said A. Mohamed

a) Nana

b) Faisal

MWISHO

FASIHI YA KISWAHILI (TAMTHILIA) KARATASI YA PILI

SEHEMU A

WILLIAM SHAKESPEARE: *Juliasi Kaizari*

1. Jadili mbinu za kisanaa ambazo mwandishi wa tamthilia *Julia Kaizari* ametumia kuwasilisha ujumbe wake kwa wasomaji

2. Tambua sifa za wahusika wafuatao na kasha ufanue mchango wao katika kuendeleza ploti ya tamthilia, *Juliasi Kaizari*

a) Juliasi Kaizari

b) Kasio

NGUGI WA THIONGO MICERE MUGO: *Mzalendo Kimathi*

3. Fafanua mbinu za kisanaa ambazo waandishi wa tamthilia *Mzalendo Kimathi* walitumia na uonyeshe jinsi zilivyochangia katika uwasilishaji wa ujumbe.

4. Kwa kurejelea tamthilia ya *Mzalendo Kimathi*, eleza madhumuni ya mwandishi kuwatumia wahusika hawa:

a) Mvulana

b) Johnnie

c) Henderson

SEHEMU B

SAID A. MOHAMED: *Janga la Werevu*

Bamkuu: *Look! (Anasita kwa muda nfupi) tazama ukurasa wa tatu wa gazeti la Mazingira... (anamwambia Bimkuu, mkewe).*

Wanasema watachuka ardhi, mashamba na viwanja vyetu vyote vya Msitu wa Uma bilaya fidia. Kosa letu ni lipi lakini? (*Akifungua na kupekua gazeti la Mazingira.*)

Bimkuu:

Kwani kuna kosa? Si basi tu. Eti wanasingizia kukatwa miti ndio chanzo cha kukauka maji! Wanasaahau kwamba tulifyeka msitu kwa jasho letu na gharama zetu kwa maslahi ya nchi hii. Tukaanzisha mashamba makubwa ya ya chai, pareto na kahawa na kutoa ajira kwa wafanyakazi. Tukazalisha vyakula na mazao ya biashara. Kuna ubaya gani? Kuna ubaya gani kuwaajiri ahwa maskini wasiowenza kujilisha wala kujivisha? Kuna ubaya gani kuwahurumia hawa vinyangarika kwa kuwapa ajira?

Bamkuu:

Hilo ni kosa? Kosa gani? Hilo haliiwti kosa. Linaitwa choyo tu inayotuzushia mkasa huu wa kunyanganywa ardhi zetu.

Busara:

(*Amelieleka gazeti analosoma.*) Lakini mama watu wanasumbuka sana kwa uchache na ukosefu wa maji. Na sisi tunafanya nini? Tunafanya dhambi kubwa. Sikiliza huko nje maji yanavyomwagwa ovyo kwa kuosha magari mengi tuliyendo wakati wengine hawana hata tone moja la maji ya kunywa. Pia tumefungua biashara ya maji tunayosomba katika chemchemi za maji za misitu ya wananchi. Na mionganoni mwetu hata maji machafu ya sumu tunawauzia watu kuharibu siha zao na kuwaua.

Bimkuu:

Maji tuliyendo nayo ni ya visima tulivyovichimba sisi wenyewe. Na hayo tunayoyatia kwenye magari kuyauza tunayachukua kutokana na vianzo vya maji vya

Busara: wananchi kwa sababu na sisi pia ni wananchi. Lakini sisi tuna maji tele kwa sababu tunajua kuya tumia na kuyahifadhi. Wao ndiyo kazi yao kukwaga maji ovyo na kuyaharibu, si sisi kamwe!

Maji tunayaharibu sisi, sio wao. Kunywa, kufua tumba za nguo tunazobadiisha kila siku. Kupiga deki nyumba na kumwagia mimea ya maua bustanini. Kuogelea kwenye mabwawa uani... Yale tunayoyaita *swimming pools*, kwa umaarufu na fanari. Mabwawa ya maji moto na maji bandi. Na kutia mifereji na chemchemi bandia sebuleni. Wao maskini wanatafuta hata tone moja ka maji hawalioati. Kila siku tunasoma kwenye magazeti juu ya tatizo la ukame na mazao kuungua na kukauka. Tunasoma magazetini, na kusikia redioni na kuona kwa macho runingani. Tunaona hata watoto wakinywa ishii ya ng'ombe ili kunusuru uhai wao. Tumeona wanawake wakitafuna magome na kuguguna miti kupata japo mate wameze.

Maswali:

a) Liweke dondoo hili katika mkutadha wake.

b) Jadili mazingira yanayoonyeshwa katika dondoo hili

ch) Kulingana na dondoo hili, ni nini chanzo cha ukosefu wa manji?

d) Eleza ujumbe unaopatikana katika dondoo hili

e) Changanua mbinu za lugha zinazojitokeza katika dondoo hili.

- f) Fafanua sifa za Bimkuu kama zinavyodhihirika katika dondoo
g) Linganisha ujumbe unaopatikana katika dondoo hili na ule unaopatikana katika jamii yako

ARI KATINI MWACHOFI: *Mama ee*

- KINAYA:** Nguo zangu mbona si tayari? (*kimya*) Shemegi ulikuwa ukifanya nini? Mchana kutwa? (*kimya*) Ee? (*kimya*.) Jeni aema alikuwa na kazi nyingi, je, wewe ulikuwa ukifanya nini? (*kimya*. *Hasira zampanda kuanza kumtukana Tenge.*) Jibu wewe hawara kabla sijakutupa nje ya nyumba yangu na huyo mwanaharamu wako...
MWAVITA: (*Amdakiza kwa hasira*) Wacha kumtukana Tenge! Lau una haja sana ya kutukana ntikane mimi maana mimi ndiye nili yemzuia... (*Apigwa kofi usoni linalomwangusha chini. Ashika kichwa kwamaumivu. Tenge aanza kupiga mayowe na kumshika na kujaribu kumwinua dadake.*)
TENGE: Basi shemegi utamwua. Tangu jana ni mgonjwa hajatia kitu mdomoni wewe wampiga. Mwavita...Mwavita...inuka (*Ajaribu kumwinua lakini ashindwa maana ana motto mgongoni. Aketi chini karibu naye huku machozi yatiririka mwavita kimya hajasema kitu. Kinaya atetema kwa hasira afoka na kuzidi kutukana.*)
KINAYA: Wanawake wawili hapa kazi yao ni kufanya juu chini kuyathakilisha maisha yangu. Leo we *Tenge* (*Amnyoshea kidole.*) utatoka nyumbani kwangu na huyo mwanaharamu wako. Sijali uendako mradi tu nisikuone nyumbani kwangu!
MWAVITA: (*Aketi afuta machozi na kumwangalia Kinaya*) Wanawake wawili hao uliwaaoa **wewe wote?** Huna haya kumtukana shemegi yako kama mkeo? Sikubali unitukane mimi na dadangu pia!

Maswali:

- a) Liweke dondoo hili katika mkutadha wake
- b) Fafanua hisia za wahusika wote watatu kulingana na dondoo
- ch) Ni fani za lugha **zipi** ambazo zimetumiwa katika dondoo hili?
- d) Jadili maudhui yanayopatikana katika dondoo hili
- e) Eleza mafunzo **unayoyapata** kutoka dondoo hili
- f) Linganisha masuala yanayotokea katika dondoo nay ale yapatikanayo katika jamii yako

SEHEMU CH

SAID A. MOHAMED: *Kivuli Kinaishi*

- 7. a) "Kivuli Kinaishi ni anwani mwafaka ya tamthilia ya Said A Mohamed." Jadili
- b) "Bi Kirembwe ndiye anayestahili kulaumiwa kwa maafa yanayowakumba binadamu wa Giningi." Thibitisha ukweli wa dai hili ukirejelea tamthilia, *Kivuli Kinaishi*
- 8. a) Eleza dhamira ya mtunzi wa *Kivuli Kinaishi*
- b) Huku ukirejelea tamthilia ya *Kivuli Kinaishi*, pendekeza mbinu za ujenzi wa jamii bora.

JOHN RUGANDA: *Mizigo*

- 9. "Mizigo ni anwani mwafaka kwa tamthilia, *Mizigo.*" Thibitisha ukweli wa kauli hii.

10. a) Kwa kurejelea tamthilia ya *Mizigo*, dhihirisha kwamba uhusiano mbaya baina ya wazazi wenyeweni balaa kwa familia nzima

b) Matatizo ya kifamilia yaliyomo katika tamthilia ya *Mizigo* yangeweza kutatuliwa vipi?

SEHEMU D

EBRAHIM HUSSEIN: *Kwenye Ukingo wa Thim*

11. a) Fafanua migogoro inayojitokeza katika tamthilia, *Kwenye Ukingo wa Thim*.

b) Eleza mafunzo yanayoweza kupatikana katika tamthilia, *Kwenye Ukingo wa Thim*.

12.a) Ukitumia mifano mwafaka kutoka tamthilia, *Kwenye Ukingo wa Thim*, eleza hadhi ya mwanamke

b) Changanua mchango wa Martha Palla katika tamthilia, *Kwenye Ukingo wa Thim*

BUKHEIT AMANA: *Zabibu Chungu*

13. a) Jadili hadhi ya mwanamke katika tamthilia, *Zabibu Chungu*

b) Eleza jinsi mwanamke anavyojitetea katika tamthilia, *Zabibu Chungu*

14. Mgogoro kati ya ukale na usasa ndilo jambo muhimu ambalo linasisitizwa katika tamthilia, *Zabibu Chungu*. Jadili kauli hii ukitumia mifano inayofaa kutoka tamthilia yenye.

MWISHO

FASIHI YA KISWAHILI KARATASI YA KWANZA (NATHARI NA USHAIRI)

SEHEMU A

1. Soma taarifa ifuatayo kasha ujibu maswali yatakayofuata

MITANDAO

Dunia ilivyo sasa sivyo ilivyokuwa karne moja iliyopita. Hata tukizingatia kipindi cha hivi majuzi, maisha yalivyokuwa mionganii miwili mitatu iliyopita ni tofauti kabisa na ilivyo sasa. Kasi ambayo dunua inakimbia hivi leo imezidi kiasi, huenda ikapata ajali mithili ya treni na sisi abiria tukaangamia au kujeruhiwa vibaya. Kama moto uliomwagiliwa petrol, mamba mapya huibuka kila kuchao kama ndimi za huo moto. Ile kasi iliyotajwa imedhihirika wazi zaidi katika uvumbuzi wa kisayansi na maendeleo ya teknolojia.

Mabadiliko **yasiyo na** mshabaha yalitoa nanga ile siku ambayo mtandao wa intaneti uliposhika hatamu na kuupindua kabisa **uwanja** wa mawasiliano. Ikatokea kwamba kuandikia mtu barua kwa wino na karatasi ni kitendo cha jana. **Huduma** za posta zikaanza kuwa kisa-asili kihadithiwacho watoto na nyanya yao jioni.

Mtandao ukaziburura huduma zingine za barua pepe na kurasa za mawasiliano ya kijamii, mathalani ‘facebook’na twitter’. Tovuti zingine kama vile ‘yahoo’ na ‘google’ zikatawala mawasiliano na kupenya kila mahali kutoka ofisi hadi sebule na hatimaye kutua katika vyumba vyaya malazi.

Vijana kwa wazee waliparamia hili lori la maendeleo ya teknolojia lisilobagua rangi, jinsia, dini hata umri. Asiyelipanda lori akaachwa gizani, mshamba kabisa! Vijana wakajiitaa kizazi cha ‘dot.com’ nakuwabandika wazee wao kizazi cha ‘S.L.P’

Mtandao ukawa fumbo. Ukabatilisha biashara nyingi na wenyewe wakarudi makwao kushika jembe waliloliasi misimu kadha iliyokuwa imepita. Mkondo wa utendaji shughuli ukabadilika. Mtumishi wa posta akastaafu mapema, mchuuzi wa bahasha za rangi akafunga duka. Kompyuta zikageuza mambo, zikatoka mezani na kuhamia begani, kisha kutoka begani sasa zashikwa viganjani, zapapaswa tu.

Aliyedhani papo hapo teknolojia imepumzika hakuwa na habari juu ya tufani iliyomjia. Simu za mkononi, yaani rununu, zikapanua matumizi. Atakaye gazeti, muziki, kitabu, chocohote alifungua tu simu na kukipokea pale pale alipo. Wakati tukistaajabia haya, mtandaoni. Aliyezoea kukaa kitako, mguu kauweka juu ya mwininge akiwasubiri wateja kuingia duka alibakia mfuko mtupt, akizitazama bidhaa zake nazo zikamtazama. Kumbe wateja washampita nyuma, tayari washampita nyuma, tayari washatoka

kwenye ‘line’ na wako ‘online’, wanapapasa vifaa na kununua kwa kutumia vidole, popote walipo. Ofisini, mukutanoni, matangani, kanisani, hospitalini, hata chooni, kokote, popote.

Mtandao ukawa mtandao, wakausifu, wakaukashifu! Waja wenyewe, nduma-kuwili walivyo, wakaidhania dunia kuwa uwanja tambarare. Leo bwana Fulani karidhika kwa vile alivyonunua bidhaa bila kutoka kule aliko. Keshoye kalalamika kwa kugundua bintiye kachezewa na vulana lenye jina la ajabu alilokutana nalo kwenye ‘facebook’ baada ya kujuana kwa masaa mawili. Basi **mtandao ukawa** asali-chungu! Ile kasi inayorusha neon la Bwana kutoka Roma hadi Uganda ndiyo ileile inayorusha picha za uchi kwa nchi nzima.

Papo hapo, ikabainika wazi kwamba dunia tunayoilaumu nayo ishapigwa bumbuazi ikitazama yale tunayoyatenda na kujitenda. Inaona kuwa ni mwiba wa kujichoma, na chambilecho wavyele, haitotwambia ‘pole’. Iulize dunia, “kwa nini yanayotokea yanatokea vile yanavyotokea?” Itakujibu, “mtandao ni zana kama vile nyundo, upanga, jembe, uitumiavyo vile utakavyo ukiwa tayari kuyakubali matokeo ya matumizi yako.” Tamthilia ya ulimi, mtandao ni zana iwezayo kujenga na kubomoa. Uzamuzi upo mikononi mwa mwenyewe.

Maswali:

- a) Ni mabadiliko gani ambayo yametokea duniani katika miongo miwili iliyopita na ilichocheewa na nini?
- b) Kulingana na taarifa, ni huduma gani tatu ambazo zimekwama kwa sababu ya mtandao wa intaneti?
- ch) Kwa kurejelea taarifa hii, jadili kwamba intanetini kama upanga unaokata kuwili
- d) “Intaneti no zana, utumiavyo ndivyo ikupavyo.” Jadili ksuli hii huku ukirejelea taarifa yenewe.
- e) Eleza maana za kizazi cha ‘dot.com’ na cha S.L.P kama vinavyorejelewa katija taarifa.
- f) Eleza maana za misemo ifuatayo kama **ilivyotumiwa** katika taarifa:
 - i) ...zikaanzakuwa kisa-asili,
 - ii)...jembewaliloliasi,
 - iii)...tufani iliyomjia,
 - iv) Mtandao ukawa asali-chungu
 - v)... ni mwiba wa kujichoma

SEHEMU B

1. *Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali*

Babu alipokaribia kukata roho, alimwita baba akamwambia, ‘Mwanangu,nitokako ni kurefu na nendako ni kufupu.’

Kabla hajamaliza, baba alimkatiza na kumwambia, ‘Mbona wasema kwa huzuni, baba, una maana gani?’

Babu aliendelea, ‘Nilizaliwa yapata miaka mia moja iliyopita, lakini kifo ni pua na mdomo, ndiyo maana nimekwita nikupe buriani.’

Papo kwa papo baba alipaliwa na pumzi asiweze kupumua wala kunena. Akajaribu kumbwagia jicho babu, lakini haikuchukua nukta kabla mboni za macho hazijaacha kuogelea katika chemchemi ya machozi. Babu alipoona mambo yamekuwa hayo, aling’amusaa kwamba akiendelekuzungumza na baba bila mashahidi, wasia wasia wake haungepata hifadhi yoyote kwani mzee wangu hanneyapata yote ambayo yangeponyoka kutoka kinywani mwa babu. Ndipo alipokata shauri kumwambia baba atwite sisi sote. ‘Kina baba! Kina baba! Hebu njooni haraka,’ alitamka mzasi wetu, ‘Babu yenu anawahitaji hivi punde’, alimaliza.

Kwa vile hali ya babu iliendelea kudhoofu, mwito wa ghafla namna ile ultutia kiwewe.Sote tuliya bwaga majembe tukavisukuma kando viserema na kuzitupilia mbali fagio kwani tulikuwa katika hekahuka ya kurasharasha uwanja wa mji na kupalilia minyanya na mboga zingine. Tulipachika fulana au shati zilizokuwa karibu, tukalifuta jasho kwa viganja vya mikono yetu michafu. Hakuna hata aliyefikiria kukumbilia uani kwenye maji na tauko, wakati haukuruhusu. Tulijua ya kwamba leo ni leo, mwamba kesho ni mwongo. Kufumba na kufumbua tulijiona tupo matendeguni pa kitanda cha babu.

‘Wajukuu zangu! Nimewaita ili niwape mkono wa kwaheri. Kama mjuavyo, mbio za sakafuni huishia ukingoni, basi ukingo ndio huu. Hivi ndiko katika hali ya kufunganya; safari imewadia. Huenda nikang’oa nanga hata hivi leo; pengine hivi sasa. Dunia ni hadaa, ulimwengu ni shujaa.’

Nikamwuliza, ‘Babu mbona watusemea kwa mafumbo? Hatulielewi wala hatulitambui ulilotuitia, nawe umekazana na vitendawili na mafumbo yasiyo kikimo.’ Baba yetu akasema, ‘Babu **yenu** yuahisi kwamba yuko karibu kukata roho, kwa hivyo amewaita ili aje awausie.’ Tukasema sote **kwa** sauti moja, ‘Alaa’.

Babu akaendelea, ‘Nawaomba muishi kwa furaha kama mlivyoishi tangu mlipozaliwa. Mumtii mzazi wenu na muwe na bidii, mjiepusha na maovu ya dunia kama kuiba, kupigana, kusengenyana, kulaumiana nakijicho. ‘Na wewe,’ akamgeukia kitinda mimba chetu, Mwanamize. ‘Jitafutie **mvulana** mzuri, mwenye busara na upendo na mwenye bidii, akuoe. Usiangukie mikononi mwa makurumbembe wasiokuwa na asili wala fasili; wasiojishughulisha kuchuja na kutengam mema kutoka kwa mabaya, wasio na adabu wala heshima. Na ukienda kwa mji wa watu, uwe na sifa ya hapa utokapo; watu **wajue** kwamba mjukuu wa marehemu Fulani ni mke kweli kweli, mlezi mwema, mwaminifu.’

Akatugeukia sisi, ‘Na nyinyi, mtafute wake watiifu, **wajua** **watendalo**, muwatunze, muishi ya raha hata nanyi mkongoke kama hivi nilivyokongoka mimi. Amina.’

Baada ya kusema hayo, babu alitueneza mikono na **mara akakata** roho akafariki.

Maswali:

- a) Pendekeza kichwa kifaacho taarifa hii.
- b) Babu yuko katika hali gani kimaisha? Tetea jibu lako **kutoa** sababu
- ch) Tambua na uelee mbinu za kisanaa zilizotumiwa katika taarifa hii.
- d) Eleza hisia anazozipata msomaji wa taarifa hii.
- e) Mwandishi ametumia toni ipi katika taarifa hii.
- f) Tambua mafunzo matatu unayoyapata **kutoka** taarifa hii.

SEHEMU CH

ABDILATIF ABDALLAH: *Sauti ya Dhiki*

3. *Soma shairi lifuatalo kasha ujibu maswali.*

Mja si mwema

1	Mkono inuka Upate ya' ndika Iitate someka Wapate yahika	inuka hima kwa khati njema wenye kusoma na kuyapima	twaa kalamu hino nudhumu waifahamu yaliyo humu
2	Kuandika anza Na mimi naanza Alivyonifanza Wapate jitunza	anza 'sikawe kisa chenyewe nao wajuwe salama wawe	mkono wangu cha mlimwengu waja wenzangu hawa ndu zangu
3	Mja sikudhani Nikamuamini Kumbe mwafulani N' shambani	sikudhaniya hafikiriya hakuzoweya ingawa baya	'tanizunguka Hatageuka Kuaminika lishanifika
4	Menitenda kisa 'Mezinduka sasa Ni yangu makosa Sikuwa napasa	kisa adhimu n'shafahamu najilaumu hata sehemu	mja mcheni najuwa kwani kumuamini kumthamini
5	'Meniuwa mja Mjaye daraja Muonapo mja Asije akaja	Mja ni nduli Nda kikatili Kaani mbali (kwani habali)	Tahadharini Hana imani Mujitengeni Kuhasirini

6 **Mja hana haya**
Mja ni mbaya
Na ukisha ngiya
Mmoja kwa miya

Baya hazimo
Hutimba shimo
Azome zomo
Ndiye hayumo

Mwake usoni
Ungiye ndani
Furaha gani!
Baya kundini

-10 Januari, 1971

Maswali:

- a) Shairi hili linahusu nini?
- b) Tambua na ujadili matumizi ya mbinu za inkisari na mazda
- ch) Tambua aina ya shairi hili na utambue istilahi zinazotumiwa **kueleza kila kipande.**
- d) Kwa kurejelea shairi hili, eleza ikiwa mshairi ni mwananmapokeo au mshairi huru
- e) Jadili matumizi ya mbinu za kisanaa zilizotumiwa
- f) Fafanua toni ya shairi hili.
- g) Changanua mafunzo unayoyapata kutoka shairi hili

4. Rejelea shairi lolote katika diwani ya Abdilatif Abdalla lenye maudhui ya uvumilivu na uleze:

- a) ujumbe uliomo,
- b) hisia za mwandishi,
- ch) mafunzo yonayopatikana humo

MWINYI HATIBU MOHAMED: *Malenga wa Mrima*

5. *Soma shairi lifuatalo kishaujibu maswali.*

UTII

Rai mwema ni Yule, aliyejaa utii
Si ubishi na kelele, akanywalo hasikii
Ni mwasi huyo jinale, achunguzwe kwa bidii
Raia asiyetii, ni fisadi **wa nchiye**

Uonapo uhalifu, usambe **huuzuii**
Ndiyo huo uvunjifu, kamawe huzingatii
Mwanachi mwadilifu, **hilo halikadirii**
Raia asiyetii, ni fisadi wa nchiye

Utii kama haupo, sheria haziagii
Imanihuwa haipo, na mema hayatuji
Usalama huwa papo, mara nchi ikadhii
Raia asiyetii, ni fisadi wa nchiye

Nia za watu watano, ambazo hazififi
Uchao ni tangamano, si chusa hawachukii
Hushinda kumi na tano, ambao hawatulii
Raia asiyetii, ni fisadi wa nchiye

Maswali:

- a) Kwa kurejelea shairi hili, eleza sifa za raia mwema
- b) Tambua na uleze vipengele vya kisanaa vilivyotumiwa katika shairi hili
- ch) “Nia za watu watano, ambazo hazififi
Hushinda kumi na tano, ambao hawatulii”

Mshairi anamaanisha nini katika mishororo hii?

- d) Ni nini toni ya mshairi katika shairi hili?
 - e) Ni nini kusudi la mshairi?
 - f) Shairi hili linakufunza nini?
 - g) Eleza maana ya maneno haya kama yalivytumiwa katika shairi hili
- i) fisadi,
 - ii) hisa,
 - iii) uvunjifu

6. Kwa kurejelea diwani ya Mwinyi Hatibu Mohamed ya *Malenga wa Mrima* chambua shairi loote lenye maudhui ya uanadamu ukizingatia:

- a) ujumbe,
- b) hisia,
- c) toni,
- d) mafunzo yaliyomo

MWISHO